

ПЪРВИ СТЪПКИ НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ В АМЕРИКА

Георги Генов

Към края на XIX в. българите в Северна Америка са по-малко от хиляда¹. Въпреки това тяхното присъствие в пъстрата етническа картина на Новия свят започва да се забелязва, защото идващите от Мизия, Тракия и Македония са синове на един добродетелен народ, който свято почита обичта към отечеството, свободата и трудолюбието.

Родният край остава далеч, но мнозинството от българските емигранти насочват задълго усилията си към осъществяването на националните идеали². Средоточие на обществената им изява на американска земя стават съвременните създадените взаимоспомагателни братства и църковни общини. Организирането на политически обединения - клубове, кръжоци, дружества ... е следващият по-висш етап в дейността на емиграцията.

Появата и историческата мисия на тези обществено-политически сдружения са важен научен проблем. Неговото осветляване ще ни запознае с множество неизвестни факти, които имат своята значимост не само като регионално явление, но и в контекста на общобългарската нова история. Това ще ни помогне да си изградим друга „оптимистична теория“ за българската народностна психика, защото ще ни срещне с примери на изключителен патриотизъм, проявен от нашите сънародници, попаднали в условията на една не особено гостоприемна действителност. Въпросът е особено актуален за техните потомци, които живеят сега в САЩ и Канада и са изложени на опасността от асимилация. Той има и определено политическо звучене, с оглед на денационализаторските попъзновения на сръбската, македонистката и гръцката пропаганда отвъд океана.

Години наред този важен исторически проблем е подценяван от българските изследователи. Те споменават за първите прояви на организираното македоно-одринско движение в САЩ само с по няколко думи. В най-авторитетното изследване „Българите-американци“, излязло изпод перото на Н. Алтънков, е отбелязано, че „първите познати български дружества датират от 1902 г., когато биват формирани няколко македонски организации. . . , тяхната главна квартира се намирала в Чикаго, Илинойс“³. Логично е да се очаква, че авторите, писали преди Алтънков, поддържат подобна погрешна теза⁴.

¹ В бр. 16 от 15 дек. 1902 г. на първия български вестник в САЩ - „Борба“ се отбелязва, че редакцията знае за присъствието на около 500 българи в северната част на континента.

² Под това обобщено понятие авторът разбира : борба за национално обединение и всестранен напредък на българския народ и на българската държава, както и - стремеж към постоянно издигане на техния международен авторитет.

³ N. Altankov. The Bulgarians - Americans . Palo Alto, California , 1979, p. 56.

⁴ В. Стефанов. 25-годишен юбилеен алманах на в. „Народен глас" и българите в Америка. Гранит сити, б. г., с. 459; В. Стефанов, В. Граматиков. Българо-американски алманах за 1923—1924 г. Гранит сити, 1924, с. 114; Юбилеен алманах на в. „Народен глас". 1907—1918. Гранит сити, б. г., с. 59.

Напоследък историческата истина започва да си пробива път, но половинчато и с много фактологични грешки. Б. Николов⁵ и К. Гърдев⁶ посочват, че първото македоно-одринско дружество е създадено през 1899 г., но невярно твърдят, че едва третото (учредено в Чикаго през 1901 г.) носи името „Васил Левски". Те предават грешно и наименованието на дружеството⁷. Подобно е положението и с проучванията относно основаването и дейността на българо-американския Македонски комитет (1904 г.). Сведенията за него са откъслечни и много противоречиви⁸.

* * *

Първите не особено достоверни източници за присъствието на българи в Северна Америка датират от средата на XIX в. За там заминават група български младежи с цел да се изучат за протестантски пастори. Н. Алтънков отбелязва и интересния факт, че по същото време българският националреволюционер Гълъб войвода (Хр. Сариев) търси свои сънародници в Америка, за да ги привлече за подготовка на въстание в отечеството⁹.

От втората половина на XIX в. има сигурни сведения за живеещи в САЩ и Канада българи като Илия Йовчев, наречен от Васил Стефанов — „баща и основател на нашата емиграция"¹⁰, Вълко Шопов, д-р Станев, д-р Г. Чакалов, споменати от Алеко Константинов в пътеписа „До Чикаго и назад"¹¹. В историческите извори се появяват имената и на д-р Христо Балабанов, заминал за Америка след Априлското въстание, д-р Иван Мишов, д-р Каменов, Иван Балабанов и др.¹²

В края на века в САЩ пристигат десетки българи, които постъпват в тамошните университети. Между тях са бъдещите интелектуалци: Стоян Ватралски, Станислав и Спас Шумкови. Техните имена се срещат между създателите на първото студентско дружество „България", учредено по инициатива на братя Балабанови в Ню Йорк през 1890 г. и просъществувало до 1897 г. Освен взаимопомощ дружеството си поставя за цел да запознава американската общественост с българския национален въпрос¹³.

Що се отнася до появата на първото българско македоно-одринско дружество - дори за специалистите е изненада фактът, че то е основано през 1899 г. в едно малко градче на Нова Англия, отстоящо на хиляди мили от „българската столица" Чикаго¹⁴, наричащо се Норт Адамс¹⁵. В ръководството са избрани Марко Калудов - председател, и Борис Рачев - секретар¹⁶. Учредителите наричат дружеството „Левски"¹⁷.

⁵ Б. Николов. Документи из дейността на българските емигрантски дружества в САЩ и Канада от началото на ХХ в. — Исторически преглед, 1986, кн. 3, 73—74.

⁶ К. Гърдев. Македонската политическа организация в Канада до 1944 г. (ръкопис), с. 25.

⁷ Името на дружеството е само „Левски“, а не „Васил Левски“.

⁸ А. Пантев. Българският въпрос в САЩ. 1876—1903. Велико Търново, 1984; Историческата българистика в Англия и САЩ. 1856—1919. С., 1986; А. Пантев, П. Петков. САЩ и България по време на Първата световна война. С., 1983. В цитираните съчинения се съобщава за Български революционен комитет в Ню Йорк, но не се споменава инициаторът за неговото създаване — Албърт Сониксен. На свой ред К. П а н д е в отчита заслугите на Сониксен, но не пише за други видни личности. Вж. предговора към А. Смит. Спомени от Македония. С., 1983, с. 6.

⁹ N. Altankov. Op. cit., p. 18.

¹⁰ В. Стефанов. Пос. съч., с. 129.

¹¹ А. Константинов. Съчинения. Т. 1. С., 1970, 254—258.

¹² В. С т е ф а н о в. Пос. съч., с. 130; В. Стефанов, В. Г р а м а т и к о в. Юбилеен алманах. . . , с. 36.

¹³ Македония. Гранит сити, 1907, бр. 13, 14.

¹⁴ Почти единодушно всички, които са засягали разглеждания проблем, посочват, че първото македоно-одринско дружество е основано в Чикаго.

¹⁵ Намира се близо до мястото, в което се пресичат границите на щатите Масачузетс, Вермонт и Ню Йорк.

¹⁶ Първото писмо от дружество „Левски“ до Върховния македонски комитет в София е от януари 1900 г., но в него е отбелязано: „Устава утвърден получихме“. Следователно дружеството е създадено през 1899 г. и е изпратило за одобрение изработен през същата година устав. НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 23 а, л. 162.

¹⁷ Авторът на настоящата статия не е открил нито един документ, в който да фигурира наименование „Васил Левски“.

В 1900 г. се създава дружество със същото име и в Ню Йорк ; председател е Жеко Станев, а секретар — Иван Станев. От полугодишния му отчет за януари-юни 1901 г. става ясно, че организациите в отделните градове са секции на едно и също дружество. Документите на всички клонове се подпечатват с еднакъв печат, на който има изобразен череп и кръстосани кости, а под него е

изписано на английски: „ЛЕВСКИ“. В околоръст надписът гласи: „MACEDONIAN SOCIETY IN UNITED STATES OF AMERICA " (Македонско дружество в САЩ).

От споменатия документ се разбира, че третата секция от общоамериканското дружество „Левски“ е създадена не в Чикаго, а в Толидо. В отчета е отбелязано: „Дружеството е основано в Норт Адамс, Масачузетс. Най-много членове има в Ню Йорк, после в Норт Адамс, в Толидо, Охайо и др.“ По-нататък откриваме забележката: „Настоятелството е в Ню Йорк.“¹⁸

В края на 1901 г. в Чикаго се създава четвърта по ред секция. През 1902 г. настоятелството на дружеството се премества в „българската столица“. Изглежда, че станалото има връзка с пристигането на М. Калудов — най-изявения по това време деец на македоно-одринското движение в САЩ.

Последното известно настоятелство в навечерието на Илинденското въстание има следния състав: М. Калудов — председател (от Чикаго), Т. Терзиев — секретар (от Сент Луис), и Петър Игнатиев — касиер (от Норт Адамс)¹⁹. За отбелязване е, че М. Калудов председателствува дружество „Левски“ почти през цялото време на неговото съществуване с изключение на периода, когато настоятелството се намира в Ню Йорк. За секретари последователно са избирани : Борис Рачев, Иван Станев, Михаил Карчов, Атанас Стойчев и Тодор Терзиев, а за касиери — Борис Делчев и Петър Игнатев²⁰.

През 1903 г. дружество „Левски“ има секции и отделни членове в 16 града на САЩ и Канада²¹. В началото на 1902 г. то започва да издава свой печатен орган - в. „Борба“. От поместеното във вестника и от някои документи на дружеството могат да бъдат направени изводи за идейните му позиции. Програмната статия обещава, че редакцията ще се старае материалите да отговарят на политическите възжелания на българите в емиграция и че ще ги информира редовно за събитията в Америка и в родината. С една дума, ще се стреми вестникът „да бъде съвременен, вървящ паралелно със стъпките на прогреса и разума“.

В статията „Нашият девиз“ интелектуалците, обединени около в. „Борба“, се представят като „скромни ратници за реализирането на автономна Македония“²². А в една публикация на председателя М. Калудов се казва: „Известията, които пристигат всеки ден за золумите в Македония и Одринско. . . , заставят всеки българин, в когото тече капка кръв от патриотизъм, да се замисли по-сериозно за поробените братя и сестри в Турско.“ Българинът робува, работи като вол, „живее като просек и се скита немил-недраг по чужди страни“ — отбелязва авторът и възкликва: „Като е тъй, трябва ли Българина да стои със згърнати ръце? . . . Трябва ли Българина да мълчи? Не, и никак не. В София има „Върховен Македонски Комитет“, който засега показва извънредна деятелност. . . Всеки, който съзнава своя дълг към отечеството си, трябва и длъжен е, да се притече на помощ на тези, които стоят начело на Върховния Македонски Комитет. . . , повтарям всеки, па бил той в България, в Азия, Африка, Америка и Австралия.“²³

¹⁸ НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 25, л. 2402—2404.

¹⁹ Пак там, а. е. 27, л. 251.

²⁰ Пак там, ф. 224, а. е. 23 а, л. 162; а. е. 25, л. 1020, 2404; а. с. 27, л. 251; Борба, бр. 15 от 15 окт. 1902; бр. 16 от 15 дек. 1902.

²¹ Градовете, в които е известно, че имало членове на дружеството, са: Норт Адамс, Нью Йорк, Толидо, Чикаго, Медисън, Бостън, Сент Луис, Ла Файет, Кумдерленд, Менсфийлд, Холиоук, Кълъмбъс, Сюу, Айова Фалс, Синей пати и Дейтън. Вж. Борба, бр. 16 от 15 дек. 1902. Срв.: К. Г ъ р д е в. Пос. съч., 25—26. Авторът дава по-малък брой на дружествата (секциите).

²² Борба, бр. 9 от 1 юни 1902.

²³ НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 23 а, л. 163—164.

Патриотите, членуващи в дружество „Левски“, гледат на усилията за освобождаването на Македония и Одринско като на продължение на борбата от Възраждането. От страниците на своя вестник те сочат примера на Апостола и на Христо Ботев, които изпреварили своите съвременници, защото тяхната идеология била обърната и към обществените проблеми. М. Карчов, секретар на дружеството, развива възгледа, че освобождаването на споменатите области и обединението им с България ще бъде извоювано само чрез въстание, подготвено от комитети по подобие на тези, които бе създал Васил Левски²⁴.

Дружество „Левски“ има свой устав. В писмо от 25 януари 1900 г. настоятелството пише до Върховния комитет в София, че го изпратило за одобрение. По-късно утвърденият вече устав бил върнат в САЩ²⁵. Вероятно по тази причина авторът на настоящото изследване въпреки старанието си не успя да открие оригинала²⁶ в нашите и американските архиви. Неговото издирване би хвърлило по-обилна светлина върху идеологията и организационната структура на дружеството. Но и данните, с които разполагаме, ни дават доста пълна представа за интересувашата ни материя: Членовете на дружеството, в единомислие със схващанията на ВМОРО, са привърженици на идеята за автономна Македония като временен етап по пътя към обединението с българската държава. Те смятат, че целите ще бъдат постигнати след масово въстание на въоръжения народ.

В организационно отношение дружество „Левски“ действа като част от структурата, създадена от Върховния македонски комитет, и се намира в тясно взаимодействие с него. Към края на своето съществуване то установява връзки и с Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Дружеството е изградено от секции в отделните градове, като въз основа на чл. 5 от устава настоятелството приканва своите съмишленици „в места, гдето има повече от 3 члена, да избират подсекретар - касиер, който да се сношава с настоятелството“²⁷.

Представата за идейната програма на дружество „Левски“ се допълва от неговото участие в борбата срещу Върховния комитет на ген. Цончев и Ст. Михайловски. Още на VI извънреден македонски конгрес (1899 г.) американските българи са представени от д-р Ст. Шумков, живеещ по това време във Варна²⁸. На следващата година той се завръща в Америка вече като официален представител на Върховния комитет²⁹. След разцеплението от 1901 г. дружество „Левски“ се обявява срещу фракционните борби. То критикува Сарафов, но главно привържениците на ген. Цончев. Те - пише в „Борба“ - „също не могат да имат нашето одобрение всецяло, по простата причина, че ген. Цончев се инспирира „от горе“ и че програмата му не почива на чисто революционни начала“³⁰.

Малко след това вестникът публикува статията „Генералите си оплитат кошницата“, в която по повод на това, че българите от САЩ и Канада не са поканени на конгрес, се отбелязва: „Не разбираме, защо хората около този славен комитет не са благоволили да изпратят и на нашето дружество такава едно окръжно. Може би „генералите“ искат да се отърват от един неблагонадежден делегат. . . Тия хора енергично са се заели да разрушат Македонската организация» или поне да я тикнат в ръцете на „августейшия ни господар“³¹.

²⁴ Г. Т а м б у е в. Из историята на българския емигрантски печат. — Родолубие, 1982, кн. 11-12, с. 83.

25. НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 23 а, л. 162.

²⁶ Борис Николов съвсем произволно сочи намиращия се в ЦДИА (под сигнатура: ф. 771, оп. I, а. е. 2, л. 2—27) „Устав на Македоно-Одринската Българска Народна Организация в Северо-Американските Съединени щати“ като устав на дружество „Левски“, Трябва да се отбележи, че уставът, на който той се позовава, е написан много по-късно, през 1912 г. Вж. Б. Николов. Пос. съч., с. 73, бел. 9; Срв. К. Гърдев. Пос. съч., с. 25, бел. 71.

²⁷ Борба, бр. 16 от 15 дек. 1902.

²⁸ Конгресът е наречен „македонски“, защото по това време Одринско все още не е включено в революционната територия.

29 . Г. Т а м б у е в. Из историята на българския емигрантски печат. - Родолубие, 1983, кн. 5, с. 53.

³⁰ Борба, бр. 9 от 1 юни 1902.

³¹ Пак там, бр. 11 от 1 юли 1902.

С окръжно № 7 от 7 януари 1902 г. настоятелството на дружеството „Левски“ пита своите членове какво смятат, че трябва да бъде тяхното поведение към

комитета „Цончев—Михайловски“. Въз основа на получените отговори дружеството официално се отцепва от „генералския“ комитет. Все пак, въпреки че не е поканено, то изпраща двама делегати за X редовен конгрес в София³².

След завръщането си Л. Кереков (единствен участник в работата на конгреса) дава отчет, който е публикуван във в. „Борба“. От изнесеното става ясно, че бил направен опит делегатът на дружество „Левски“ да бъде касиран, но все пак той влязъл в залата за заседания. По-късно заедно с още 27 делегати Кереков съставил и подписал „Декларация“, с която се образува нов комитет. В ръководството на този комитет влизат: арх. Станишев, Карайовов и Яворов.

С окръжно № 33 от 10 октомври 1902 г. настоятелството пита членовете на дружеството: „1) Да признаем ли Комитета? 2) Събраните 100 долара да се изпратят ли?“³³ Авторът на настоящата статия откри неизвестен досега шестнадесети брой на в. „Борба“ (бр. 1 от год. II)³⁴. В него е публикувано окръжно № 34, в което настоятелството съобщава, че на въпроса, дали да бъде признат комитетът на Станишев, отговорили 65 души. Мнозинството казва „да“ и Македоно-одринско дружество „Левски“ се присъединява към новия комитет /35/.

Може да се направи изводът, че в своите възгледи за тактическите начала на движението членовете на дружество „Левски“ стоят съвсем близо до идейните позиции на Вътрешната организация и на поддържащите с нея връзки комитети на легалното движение в България. А това е доказателство за демократичния характер на тяхната идеология, обявяваща се срещу намесата на двореца в революционната борба.

За да подпомага дейността на Върховния комитет, дружество „Левски“ нееднократно изпраща в София парични суми, събрани от българите в САЩ. Това става чрез набиране на редовни членски вноски: от абонаментите за вестниците „Борба“ и „Реформи“, от доброволни помощи, от продажба на брошури („Прилепските светци“, „Македонски войводи“ и др.), на портрети на революционни дейци и картата „Старопланински полуостров“. Пари се събират и от нарочно организирани вечеринки и театрални представления. Дружеството разпространява и облигации от т. нар. Патриотичен заем³⁶.

Не е възможно да се посочи точната сума, с която дружество „Левски“ участва в подготовката на Илинденското въстание, а след това и в подпомагането на жертвите от погрома. Наличната документация обаче позволява да се твърди, че сумата не е малка. На 25 януари от Норт Адамс са изпратени 11 долара, събрани от членовете, и 2 долара и 34 цента от абонамента на в. „Реформи“³⁷. От квитанция на Върховния комитет става ясно, че през същата година той получава 65 златни лева и 3 лв. и 40 ст. сребърни³⁸. На 17 януари 1901 г. в София са получени нови 20 долара³⁹, а до 30 юни сумата вече нараства на 45 долара (златни)⁴⁰. Най-голяма сума е изпратена в навечерието на Илинденското въстание. От събраните през 1902г. 126 долара и 43 цента в София са изпратени 110, а останалите са използвани за печатане и експедиране на в. „Борба“, както и за връщане на абонаменти⁴¹.

³² Делегатите са д-р Ст. Шумков и Л. Кереков, но на заседанията присъства само Л. Кереков.

33. Борба, бр. 15 от 15 окт. 1902.

³⁴ Д. Иванчев. Български периодичен печат. 1844—1944 г. Т. I. А—М. С, 1962. Авторът описва само 15 броя, и то от първата годишнина. Оказва се, че вестникът започва втората си годишнина с бр. 16 от 15 дек. 1902 г.

35. Борба, бр. 16 от 15 дек. 1902.

36. НБКМ-БИА, ф. 224, а. е. 25, л. 2402-2404.

³⁷ Пак там, а. е. 23 а, л. 162.

³⁸ Пак там, л. 167.

³⁹ Пак там, а. е. 25, л. 1020.

⁴⁰ Пак там, л. 2404. От документа става ясно, че сумата е равна на 200 златни лева.

⁴¹ Пак там, а. е. 27, л. 116. Сумата се равнява на 566 златни лева и 50 ст.

Наред с пряката материална помощ дружество „Левски“ подпомага и идейно революционната борба за освобождаването на Македония и Одринско. Една от най-важните насоки на неговата дейност е пропагандирането на справедливия характер на българската национална кауза пред чуждестранното обществено мнение. В това отношение най-сериозен е приносът на членуващите в дружеството български интелектуалци, които участвуват в македоно-одринското движение главно със силата на своето перо, както и с правдивото си вдъхновено слово. Особена заслуга имат личности като Стоян Ватралски, Станислав и Спас Шумкови⁴², Тодор Терзиев, Любомир Кереков, Спас Тонджоров, анонимния публицист Х. У., Марко Калудов и Михаил Карчов.

Стоян Ватралски е вероятно първият българин в САЩ, който се ориентира към пряко сътрудничество с Върховния македонски комитет. Като студент в Кеймбридж той пише в София още през 1896 г.: „Моля проводете ми книги и вестници и пр. Аз ще се старая с тяхната помощ да защита според силите си нашите интереси пред английския свят.“¹³ В началото на 1900 г. отново търси съдействие; „Трябват ми документи, които разглеждат въпроса всестранно с цел да приготвя на английски защитата на македонската кауза. . . в Съединените държави. То ми е патриотична длъжност — добавя Ватралски. — Хората нека разискват дали перото е по-мощно от сабята. Аз за себе си съм решил, че моето перо е по-мощно от моята сабя.“ Писмото съдържа и други полезни за делото съждения: „Македонският въпрос не може да се разреши без участието на англосаксонския свят“ и още: „В чисто демократически страни, каквито са англосаксонските, дето публичното мнение седи на трона, апел чрез печата е от извънредна важност.“⁴⁴

Ватралски удържа на думата си — на 7 април 1900 г. във в. „Бостън транскрипт“ излиза негова статия под заглавие „Наближаващото въстание в Македония“⁴⁶. Като изпраща копие на Върховния комитет, той подчертава, че споменатото печатно издание е сред най-авторитетните в цяла Америка: „Никой друг вестник от тази страна на океана не се чете от толкова културни и влиятелни читатели.“⁴⁶

Статията на Ватралски, без да блести с особени качества, е постижение за времето си и ясно осветлява причините за предстоящия бунт на българите. В нея той отхвърля твърденията, че засилващото се напрежение в Македония се дължи на някакви външни „агенти“, като посочва, че обяснението трябва да се търси в политиката на властите и в неизпълнените обещания на Великите сили. Авторът отбелязва, че при тези обстоятелства революционерите в Македония закономерно се надяват на помощта на България, без да пренебрегват Русия и Англия. „Към България Македония справедливо отправя специални искания“ - пише Ватралски. -Свързани чрез една религия, един език, от традицията и единните национални желания, македонските българи „гледат на Княжеството като на другата — свободна част от тяхното отечество“.

На края авторът отправя призив към световноизвестни учени като Джордж Кенън и други, сами да проверят каква е етническата принадлежност на славянското население в Македония. „Тогава — пише той — те ще се уверят, че македонският говор е диалект на българския език.“⁴⁷ През следващите години името на Ст. Ватралски се появява все по-често по страниците на американския печат, както и в българските емигрантски издания.

Станислав Шумков завършва философия в Пенсилванския университет. За труда си „Българското възраждане“ получава докторат по философско-исторически науки. Още като студент (през 1897 г.) публикува книгата „Бъдещето на балканските

⁴² Синове на известния български национал-революционер Ив. Шумков от Прилеп.

⁴³ НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 17, л. 347.

⁴⁴ Пак там, а. е. 23 а, л. 12.

⁴⁵ St. Vatralsky. The Impending Revolt in Macedonia.- Boston Transcript , 7 April 1900. ⁴⁶ НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 23 а, л. 1114.

⁴⁷ Пак там.

държави“⁴⁸, в която се разглежда и македоно-одринският въпрос. По-късно той издава специално изследване „Македонският въпрос“ и сътрудничи редовно на в. „Борба“ с материали по споменатата проблематика. Наред с това д-р Шумков се занимава с активна агитаторска дейност — обикаля надлъж и нашир САЩ и

изнася беседи за положението в своята поробена родина. „В Америка държах над две хиляди сказки. Популяризирах каузата пред няколко милиона американци" — споделя той в спомените си⁴⁹.

Ст. Шумков успява да установи връзки с видни общественици, конгресмени, сенатори. С всичко това той спечелва уважението на българите в Америка. Закономерно идва съобщението от 1 юли 1902 г. във в. „Борба", че дружество „Левски" упълномощава именно него за свой делегат на X македонски конгрес в София⁵⁰.

Сред пишещите в „Борба" и „Реформи" американски българи с особено ясна патриотична позиция се отличава Марко Калудов. В една от първите си публикации той убедено твърди, че националреволюционерите, които посвещават живота си на борбата за обединението на българските земи, винаги ще бъдат верни на девиза „Свобода или смърт!" В друга статия Калудов призовава своите сънародници на борба срещу тирана с думите: „Нека се покажем пред света, че сме достойни да се наричаме потомци на Крума, на великия Симеон, от когото е треперила Византия, и на Самуила — страшилото на юначните Спартанци и Атиняни."/51/

Страниците на в. „Борба" пазят за историята и пламенната публицистика на двама автори, пишещи под псевдоними — Гринлифов и Х. У. В статията си „Реформите в Македония" Гринлифов остро разобличава политиката на Великите сили. „Европейските сили — пише той — говорят за въвеждането на реформите, предвидени в Берлинския трактат, но те умишлено лицемерят; всъщност те са морални отговорници за отчаяното положение на роба в Турция."⁶² А както отбелязва Георги Тамбуев: „има нещо ботевско в коментара на Х. У.: „Спи! Спи опасност!"⁶³ Като се позовава на американския кореспондент на „Таймс", Х. У. описва със състрадание зверствата на арнаутски банди над българското население в Македония, които обезобразяват своите жертви, режейки бузи, уши, носове.

Патриотите от дружество „Левски" внимателно следят всичко, което се пише в чуждия и в българския печат, и когато нещо не отговаря на истината или обижда нашия народ, издигат глас на протест. С особена злъч те се надхвърлят върху българските протестантски мисионери в САЩ, които според тях , разединявали емиграцията. „Тези хора — пише „Борба", — за да изкарат някой мизерен долар, в своите глупави лекции представят България за една варварска страна с най-долна цивилизация. Те запетняват (опетняват) българския народ, (като) на всеослушание тръбят, че е разбойнически и че живее от грабежи."Във връзка с това , трябва да се подчертае , че авторът на настоящето проучване не можа да открие документално потвърждение на гореизложената теза.

Стрелите се насочват и срещу мис Елен Стоун ; разясняват се допуснатите от нея грешки в лекциите ѝ за Македония: „Не можем даже да се смеем на наивната декларация на г-ца Стоун, че искала да съгради занаятчийско училище в Македония, за да не стават македонците повече разбойници. Това е още едно оскърбление, нанесено на тоя злочест народ, защото тя знае, че несигурността на живота, честта и имуществото в Турция е причината, че мирни

хора оставят занаятието си, хващат гората, за да отмъстят за поруганата си чест."⁵⁴

Във връзка с аферата „Мис Стоун“ д-р Ст. Шумков е принуден да публикува на 15 май 1902 г. следната официална декларация: „Упълномощен съм, в качеството

⁴⁸ S . Shoomkoff . The future of the Balkan states . Philadelphia ,1897. 49.Г. Тамбуев. Пос. съч. — Родолубие, 1983, кн. 5, с. 54.

⁵⁰ Борба, бр. П от 1 юли 1902.

⁵¹ НБКМ—БИА, ф. 224, а. е. 23 а, л. 165.

⁵² Борба, бр. 11 от 1 юли 1902.

⁵³ Г. Тамбуев. Пос. съч. — Родолубие, 1982, кн. 11—12, е. 84.

54. Борба, бр. 9 от 1 юни 1902, с. 2.

си на специален агент на Върховния Македоно-Одрински комитет в Северна Америка, да заявя на всеослушание, че последният е непричастен в пленяването на г-ца Стон."/55/

Вниманието на дружество „Левски“ е насочено към събиране и публикуване на достоверни сведения за терора на турските власти над българското население в Македония и Одринско, както и за революционния отпор срещу него. Много известия са почерпани от американския печат. Като се позовава на „Чикаго америкън“, в „Борба“ съобщава за сблъскване в Скопие между турската войска и местни българи. Цитирайки същия източник, вестникът посочва, че е насрочена датата на всеобщото въстание. Друг брой известява, че според „Дейли телеграф“ около Струмица станало сблъскване между чета от 300 българи и турската армия.

От брой 15 нататък вестникът поддържа редовна рубрика „Писма от Македония“. Обръща се особено внимание на начина, по който се третират предводителите на българите в Македония и Одринско. Съобщават се факти като този за арестуването в Одрин на поп Ангел, когото турците оковали в тежки вериги; за задържането на революционера Ангел Филипков. „Последният е зле болен от побой, за да изкаже приятелите си, но той от това не се стряска и е решен да умре, макар и да му обещават свобода и голяма служба“ — пише в „Борба“. Вестникът съобщава още, че е арестуван, инквизиран и убит българският учител в Македония Петър Михов⁵⁶.

Една от основните задачи на дружество „Левски“ е да привлича все повече членове, а по този начин да усъвършенствува своите обществени функции в областта на взаимоподпомагането и просветителството. Неведнъж по

страниците на „Борба“ се говори за необходимостта от засилване на организационната работа сред емиграцията. Като одобрява появата на ново българско дружество във Филадельфия, наречено „Другар“, вестникът подчертава: „Подобни дружества имат голямо значение особено за новодошлите българи, тъй като те не познават страната и езика, и са изложени на безработица и бедност.“ Същевременно дружество „Левски“ критикува някои несъобразности в устава на „Другар“⁵⁷, като предлага в него да бъде включена специална точка за подпомагане на новодошлите при намиране на работа. Препоръчва се да бъдат посочени изрично и други две задължения: дружеството „да привлече в по-близки сношения всички българи, емигранти в тая част на света“ и „да дава упътвания на ония, които искат да дойдат, и как да търсят своя поминък“.

Дружество „Левски“ се стреми да прилага тези уставни принципи и в своята социална дейност: да подпомага заболелите си членове и безработните свои сънародници; да устройва курсове по английски език; организирано да запознава новопристигналите с особеностите на американското емигрантско законодателство. Но като че ли в социалната област най-главното е събиране и изпращане на суми и предмети за училищата и черквите в родния край, за благоустрояването и хигиенизирането на селищата в Македония и Одринско⁵⁸.

Вдъхновявани от високоблагородните си помисли, дейците на организираното македоно-одринско движение в Америка нито за миг не проявяват самодоволство от постигнатото. Почти всяко окръжно на настоятелството съдържа призив за затягане на редовете, за осъзнаване на националната повеля — съхраняване на българщината в трудните условия на изгнаничеството. Ето какво можем да прочетем в циркулярно писмо № 34: „Ние поканваме членовете на дружеството да се събудят от летаргичния сън и да започнат своята дейност между останалите българи в Америка, нечленове на дружеството. Срамно е да признаем, че от 500 души българи, нам познати из тази страна, само 110 от тях са членове. Прочее на работа.“⁵⁹

⁵⁵ Пак там.

⁵⁶ Пак там; Г. Т а м б у е в. Пос. съч. — Родолубие, 1982, кн. 11—12, с. 84. ⁵⁷ Дружество „Другар“ не може да бъде смятано за част от македоно-одринското движение в Америка, тъй като си поставя по-обща, взаимоспомагателни цели, без да обръща достатъчно внимание на националноосвободителната борба.

58. Борба, бр. 9 от 1 юни 1902; бр. 10 от 15 юни 1902; Б. Николов. Пос. съч., с.73.

59. Борба, бр. 16 от 15 дек. 1902.

* * *

През пролетта и лятото на 1903 г. някои от членовете на дружество „Левски“ поемат дългия път към родината с цел да вземат пряко участие в подготвящото

се въстание. В България пристига и д-р Ст. Шумков, който също изявява желание да воюва с оръжие в ръка за свободата на Македония. Заради неговия изключителен талант на политик и пропагандатор на българската кауза ръководството на ВМОРО го отклонява от намеренията му и го изпраща обратно в Америка като свой специален пълномощник. С подобна мисия е натоварен и българският журналист в Ню Йорк Станислав Тонджоров, активен деец на дружество „Левски“.

Шумков и Тонджоров успяват да сторят много за запознаването на американската общественост с развитието на Илинденско-Преображенското въстание, а след неговия злощастен край полагат усилия за подпомагане на жертвите. Като използват авторитета си сред журналистическите среди, те стават едни от основните информатори на „Асошиейтед прес“, на „Бостън глоуб“, „Чикаго дейли нюз“, „Бостън транскрипт“ и други периодични издания. Особено ценен е техният принос за запознаването на американците с народността на разпределението на Балканите, с истината, че Македония и Одринско са български области⁶⁰.

Д-р Ст. Шумков започва да издава и специален информационен вестник на английски език — „Маседониан хералд“⁶¹, както и отделни брошури. На няколко пъти той посещава Държавния департамент на САЩ. Приет е от президента Рузвелт и от държавния секретар Хей. Те го уверяват в своята искрена симпатия към страдащия български народ в Македония и Одринско. Тържествено обещават, че правителството ще осведоми Великобритания за благосклонното си отношение към каузата на въстаналите области. Наистина английската дипломация получава уверения, че може да разчита на американската подкрепа във всяка инициатива, насочена към принуждаване на Османската империя да приложи в Македония реформите, обещани от Берлинския договор и осигуряващи на българите нормални условия на живот. Намесата на американския президент се оказва един от факторите, които подпомагат Великобритания да тласне напред изпълнението на реформената програма за европейските области на империята⁶².

В дните на Илинденско-Преображенското въстание извънредна активност проявяват чикагските българи, които се включват в кампанията по привличането на местните журналистически среди в общественото популяризиране на Македонския въпрос. В акцията участва почти цялата българска колония, обединена около дружество „Левски“, и преди всичко редакторите на в. „Борба“ М. Калудов и Сп. Шумков, както и техните сътрудници: Зафиров, Стойчев, Терзиев и др.

Вестникът излиза с официално съобщение, че „хиляди българи“, живеещи в Северна Америка, всеки момент ще заминат за Македония⁶³. Само част от тях обаче успяват да тръгнат навреме. Към множеството затруднения се прибавя и поведението на съюзниците на Османската империя, които отказват транзитни визи на българските доброволци. Така например германският посланик в САЩ заявява, че неговото правителство няма да им разреши да минат през немска територия⁶⁴.

Все пак българите в Северна Америка сформират почти цял доброволчески батальон със седалище в Чикаго. По различни пътища той успява се прехвърля

в Македония. Най-много американски българи участвуват във въстаническите действия, разиграли се в Костурско и Леринско⁶⁵.

⁶⁰ Г. Т а м б у е в. Пос. съч. — Родолубие. 1983, кн. 5, с. 54.

⁶¹ За жалост в библиотеките и архивите не бе открит нито един брой от споменатия вестник.

62.С. Stefanov . The Bulgarians and the Anglo - Saxondom . Berne, 1919, p. 327.

⁶³ В. С т е ф а н о в, В. Граматиков. Юбилеен алманах. - с. 47.

⁶⁴ N. Altankov . Op. cit , p. 95.

65 . X p. Андонов-Полјански. Одгласот на Илинденското востание во Америка и Европа. — В: Книга за Илинден. Скопје, 1969, с. 257.

Усилията и на българите, които остават в САЩ, дават богати плодове. Американската общественост, която всекидневно научава ужасяващи подробности за кланетата в Македония и Одринско, е сериозно обезпокоена. Отново като че ли се повтарят дните от лятото на 1876 г. — оратори и публицисти, служейки си с пламенните слова на Макгахан и Скайлър, издигат глас в защита на страдащия български народ.

През септември в Ню Йорк и Филадельфия с създаден т. нар. Двоен комитет, който излиза с известния апел „Плачът на Македония“. Неговите автори пишат: „Страданията и бедите, последвали въстанието в Македония, са изключителни! Четиридесет хиляди македонци са принудени да пресекат границата на път за България.“ По-нататък в апела се говори за стотиците загинали невинни деца и жени, „които ще продължават да загиват с хиляди по още по-жесток начин, докато християнска Европа и християнска Америка не им се притекат на помощ“⁶⁶. По същото време конференцията на епископите в САЩ излиза с подобен призив, в който се изказва надежда, че „моралното влияние на правителството на тази велика република“ може да бъде използвано, „за да получат македонските българи законна защита срещу неправдата и терора“⁶⁷. Не остава назад и организираната македоно-одринска емиграция. Хиляди българи поставят подписите си под протестна петиция до Държавния департамент на САЩ⁶⁸.

В резултат от раздвижването на духовете, последвало Илинденско-Преображенската епопея, се стига и до създаване на първия българо-американски Македонски комитет⁶⁹. Това става в един арменски ресторант в Ню Йорк на 27 март 1904 г.⁷⁰, по инициатива на ВМОРО и на известния американски журналист Албърт Сониксен⁷¹.

За председател на комитета е избран Константин Стефанов⁷², за касиер — Иван Радулов⁷³, за секретар — А. Сониксен⁷⁴. В Изпълнителния съвет влизат

Георги Терзиев, Джон Голдрейп⁷⁶, д-р Г. Чакалов⁷⁷ и У. Ивънс. Като почетни членове са привлечени С. Лоу — бивш кмет на Ню Йорк, и свещеникът У. Потър. В комитета членуват и други влиятелни американци. Сред тях изпъкват имената на bankerите Джон С. Кенеди, Морис Р. Джес и Джон С. Конвърс⁷⁷. Забелязва се приемственост между

66. С. Stephanov. Op. cit., p. 324.

⁶⁷ Ibidem, p. 325.

⁶⁸ Х р. А н д о н о в - П о л ј а н с к и. Пос. съч., с. 256.

69. В някои извори организацията се среща под наименованието Македонски съюз. Например в-к „Ню Йорк таймс“ в броя си от 28 март 1904 г. отбелязва: „Македонският съюз в Ню Йорк — една организация, подобна на Македонския комитет в Лондон, чийто председател е членът на парламента Джеймс Брайс, бе организирана вчера в града.“ Авторът предпочита названието „комитет“ вместо гръмкото „съюз“, тъй като първото се среща в документите на революционната организация.

⁷⁰ New York Times , 28 March 1904.

⁷¹ ЦПА, Ф. Д. Зографов, необр. писмо на Сониксен до Зографов.

⁷² К. Стефанов е родом от Банско, брат на пленената заедно с мис Стоун българска протестантска мисионерка Катерина Стефанова -Цилка. В Америка той се налага като една от видните фигури сред тамошната българска общност. Завършва Йейлския университет. Илинденското въстание го заварва в турски затвор, където е хвърлен заради това, че е придружавал английския анкетьор Джон Макдоналд по време на неговата обиколка в Македония след потушаването на Горноджумайското въстание (1902 г.). По-късно с избран за професор по филология и почетен член на Американското географско дружество. Секретар е на българската организация в Швейцария, известна като "Главен Македонски съвет" (1919-1920 г.). Автор е на редица изследвания, посветени на Македонския въпрос. Освен вече цитирания , трябва да се отбележи и трудът му: "We the Macedonians" , публикуван в Берн през 1919 г.

⁷³ Иван Радулов до изпращането му в Америка с ръководител на ВМОРО в Разложкия край.

⁷⁴ А. Смит. Спомени от Македония , с. 5-6.

⁷⁵ Името в тази си форма се среща в дописка на в „Ню Йорк Таймс“ под заглавие, „Организиране на Македонски съюз“, докато у А. Пантев, П. Петков. Пос. съч., с. 57. се изписва Джон Гохдфрейт.

⁷⁶ Д-р Г. Чакалов е една от най-просветените личности сред българската колония. Завършва Филаделфийския университет. А. Константинов пише за него с топлота и възхищение и го определя като

трудолюбив, интелигентен и скромен момък. Вж. А. Константинов. Съчинения. Т. 1, с. 266.

⁷⁷ А. Пантев, П. Петков. Пос. съч., с. 57.

бившия Двоен комитет и новата организация, в състава на която се срещат дейци като Лоу, Потър, Кенеди и Джес - трайно ангажирали своя авторитет с успеха на българската кауза. Освен американци за участие в Македонския комитет са привлечени с посредничеството на А. Сониксен и представители на арменската емиграция в САЩ⁷⁸.

Учреден с участието на различни националности, от лесно разбираеми съображения комитетът бива „експониран като българска емиграционна институция“⁷⁹. Ето защо в редица исторически извори той се среща и под наименованието Български революционен комитет. С това име комитетът се споменава в съобщение на Държавния департамент: на 6 май турският консул в САЩ протестира срещу обстоятелството, че властите допуснали неговото създаване⁸⁰.

В същия документ, разпратен до американските дипломатически мисии на Балканите, се обяснява, че комитетът има постоянна квартира в Ню Йорк и неговата основна цел е да запознава общественото мнение със същността на българското освободително дело в Македония. Наред с това българо-американският комитет си поставя задача да събира помощи за пострадалите от турските погроми по време на въстанието, да съдейства морално и с материални средства за продължаването на революционната борба, да популяризира ролята на основния неин двигател — ВМОРО.

Една от първите инициативи на комитета е издаването на „Апел до американския народ“, в който се казва: „Нашата мисия в тази страна е да изложим пред американския народ истинските причини за сегашното плачевно състояние в Македония и да молим за неговата морална и материална подкрепа в нашата борба за поносимо съществуване.“ По-нататък се обрисова психическата нагласа на македонските българи, довела ги до съдбоносното решение за въстание: „Никаква надежда не ни е останала, освен прибягването до оръжие и до самоотбрана. Всеки борец в Македония е човек, докаран до отчаяние от безчинствата, извършени над членовете па неговото семейство или от изгарянето на покрива над главата му.“

Авторите на апела отбелязват, че македонските българи търпеливо понасяли „алчността на данъкосъбирачите“, корупцията на чиновниците, както и това, че им било отказвано „дори и най-елементарното участие в управлението на държавните дела“, и заявяват: „Но когато нашите домове, нашите училища и пашите черкви са обърнати на казарми за бруталното и разюздано турско войскачество, ние сме тласнати към безнадеждност и предпочитаме ужасите с край сега, отколкото подлагане на ужаси без край.“⁸¹ В заключение те подчертават, че същността на българската кауза в Македония е „запазване неприкосновеността на нашия дом“ и добавят: „В усилията си да браним нашите майки и сестри ние молим за подкрепата на целия цивилизован свят и

чистосърдечно вярваме, че имаме право на симпатиите на Съединеното щатска велика република, която някога беше заявила на Лайош Кошут — унгарския патриот, че съдбините на човечеството са единни."⁸²

Начинанията на Македонския комитет са подкрепени от редица влиятелни американци. В тази насока особено се отличава секретарят му — А. Сониксен, който през лятото на 1904 г. пристига в България. Той се включва в една от четите на ВМОРО и прави продължителна обиколка из Македония. Многобройните му дописки разкриват справедливия характер на българското националноосвободително движение

⁷⁸ О. Добрев, В. М и л а ч к о в. Алберт Сониксен и отношението му към Д. Груев и националноосвободителното движение в Македония. — В: 80 години от гибелта на Дамян Груев, Благоевград ; Idem . Алберт Сониксен за Хр.Ботев , Д.Груев и национално-освободителното движение на българите от Македония.- В : Historical Archives , Volume I , Issue 2 , October 1997 – January 1998 , pp. 2 – 11.

⁷⁹ А. Пантев. Историческата българистика в Англия и САЩ..., с. 177.

⁸⁰ А. Пантев. Българският въпрос в САЩ, с. 133,

81.

Тази знаменита фраза принадлежи на Дамян Груев. Може да се предполага, че той лично участвувал в съставянето на образеца, според който ВМОРО подготвяла своите апели към световната общественост.

⁸²New York Times , 28 March 1904.

в тази област. След завръщането си той обобщава своите впечатления в отделна книга, излязла в САЩ и претърпяла три издания в България⁸⁸.

Мис Елен Стоун, която по време на своето пленничество е опознала действителността в Македония и станала искрена поддръжница на българската кауза, публикува на страниците на в. „Крисчън херълд" - „Апел за македонците", в който от свое име и от името на Българската протестантска църква призовава американската общественост към „навременни мерки, за да се сложи край на ужасните жестокости и на бързото изстребление на християнското население в Македония"⁸⁴.

Редом с българофилските изяви на Сониксен и Стоун трябва да се отбележат и тези на сенатора от Масачузетс — Хоър, който участвува в заседанията на Македонския комитет и запознава правителството и парламента с неговите цели. На 27 март 1904 г., в деня на учредяването на комитета, К. Стефанов получава писмено уверение от Хоър, че той е предал в Сената споменатата емигрантска петиция⁸⁵ и е разяснил на своите колеги, че българите се надяват

Съединените щати заедно с Англия, Франция и Италия да съдействуват за прилагането в Македония на предвидените от Берлинския договор (1878 г.) гаранции за „човешко управление и закрила срещу насилия“⁸⁶, В пропагандната дейност на комитета се включват също М. Баркър и Дж. Петърс⁸⁷ — църковни служители, които обикалят из САЩ и изнасят беседи за положението на българите в Македония⁸⁸.

Българо-американският комитет имал и свои „официални говорители“: членът на ВМОРО д-р Яколов, както и протестантските пастори Н. Попов и В. Фурнаджиев. Те пропътували хиляди километри, обиколили доста български колонии, като последните двама се задържали по-дълго в Бостън и Филадельфия, за да прочетат цикъл от лекции с родолюбива тематика⁸⁹. На свой ред д-р Яколов — определен от в. „Ню Йорк Уърлд“ като една от силните личности в комитета — дава поредица от изявления, популяризиращи чрез американския печат. Ето какво заявява той пред кореспондента на споменатия вестник: „Ние желаем — първо и най-вече, една увереност, че нашите жени и дъщери ще бъдат закриляни от грубостите на турския аскер... Ние желаем една отговорна власт и един стабилен суверен, който да е заинтересован от нашето добруване. В едно нещо нека американският народ бъде уверен, че вдъхновявани от примера на неговата революция ние ще пролеем и последната си патриотична капка кръв в Македония. Ще предпочетем да направим това пред удължаването на нашето подчинение на турския ярем.“⁹⁰

Благородните усилия на комитета се увенчават и с финансов успех. Както сред българската емиграция, така и сред американския народ са събрани значителни парични суми. Само в Ню Йорк и Бостън до средата на 1904 г. постъпват 2000 долара за страдащите в Македония и Одринско⁹¹. За отбелязване е, че още в края на 1903 г. Американската мисия в Солун, ръководена от негово преподобие Л. Бонд, започва да раздава помощи на населението в Битолския вилает. Неговата дейност в Ресенско се подпомага от друг виден американски българофил — мистър Хаскел. За шест месеца от началото на акцията в открития от тях и от Лондонския балкански комитет благотворителен фонд постъпват 2400 лири стерлинги (преведени в долари) от САЩ. С американски и английски средства е оборудвана и болница в Битоля (март 1904 г.), поверена на Л. Бонд./92/

⁸³ А. Сониксен. Изповедта на един македонски четник. С., 1927, 1968, 1983.

⁸⁴ The Missionary Review of the World . New Series . Vol. 17 , 1904, No 1, 70-71.

⁸⁵ Вж. бел. 68.

⁸⁶ ЦПА, К. Попатанасов, необр.

⁸⁷ Една от най-видните фигури и в Двойния комитет (Ню Йорк).

⁸⁸ А. П а н т е в, П. Петков. Пос. съч., с. 57.

⁸⁹ Пак там ; А. Пантев. Българският въпрос в САЩ..., с. 133.
⁹⁰ New York World , 26 March 1904.

⁹¹ А. Пантев. Историческата българистика в Англия и САЩ.. , с. 177.

⁹² Д. Митев. Отражение на Илинденско-Преображенското въстание в Англия. — В: ИИИ, Т. 25, 1981, с. 184-185, 187, 189.

Вероятно няма да звучи пресилено, ако се изтъкне, че дейността на помощните комитети в САЩ и особено на Македонския има съдбоносни последствия. Тя дава тласък и размах на българофилската акция, която се увенчава с лична ангажираност на американския президент, както и с искането на сенатора Пенроуз да се създаде специална държавна комисия за подпомагане на населението от опустошените области⁹³.

По времето около Илинденско-Преображенското въстание все по-ясно се изяснява стремежът на ВМОРО да възглави и направлява делата на македоно-одринското движение в Северна Америка. Ала сведенията за това - кои личности и за колко време са представлявали организацията отвъд океана, са доста оскъдни. След краха на въстанието К. Стефанов, снабден с документ от ВМОРО, пристига в САЩ. Най-вероятно това да е станало в края на 1903 г., защото от неговите спомени научаваме: „Бидох задържан в Мехомийския затвор до 1 юлий“, и още: „Когато избухна Илинденското въстание, ние бяхме в Серския затвор.“⁹⁴ Той посещава д-р Шумков и Тонджоров, които дотогава поддържат връзки с ръководните фактори на движението в София и предявява своите права да бъде главен представител на организацията. Това обтяга неимоверно много отношенията му с двамата. Така може да се обясни отсъствието на лидер като д-р Шумков от състава на споменатия Македонски комитет. Тази „междусобица“ може да се разглежда и като една от причините комитетът да не просъществува дълго време. Скоро след неговото разтурване К. Стефанов се оттегля за известно време от македоно-одринското движение и се приобщава към дейността на Българската евангелистка църква в Америка.

В началото на 1904 г. като официален пълномощник на ВМОРО в Америка е изпратен Иван Радулов. На 26 декември 1903 г. член на Задграничното представителство на организацията му съобщава да предаде революционните дела в Разложко на войводата Ушев и да се готви за заминаване в САЩ. „Ще вървиш с един известен Д-р, който ще държи речи, а ти ще събираш парите. . . . Работата на pewno знаеш в що се състои: отивате в Америка от името на представителството на вътреш. [ната] организация. . . . Докторът, който ще те придружава, е твърде добре познат с работите там; почвата за тая цел [събиране пари] е подготвяна от време.“⁹⁵

Че Радулов бил главният и в определен период единственият довереник на ВМОРО, става ясно от друг източник. На 4 юли 1904 г. той препоръчва А. Сониксен на един от ръководителите в София — Димитър Стефанов: „С настоящото си желая да препоръчам Mr. Albert Sonnichsen, секретаря на Макед[онския] комитет в New York. . . . Имайте доверие в него и бъдете откровени към него във всичко.“ По-нататък Радулов добавя: „Аз съм отчаян, понеже оставам самичък тук, а и свършено без средства. Добре ще бъде, ако може да направите нещо за моето връщане.“ И накрая: „Оставам с поздрав към Вас и всички братя познати.“⁹⁶

Този документ може да се тълкува в смисъл, че по това време Радулов е единствен представител на ВМОРО в Америка, че организацията не го снабдява редовно със средства, че той може да се завърне в София само с нейно разрешение. А от заключителния поздрав личи, че Радулов е здраво свързан с „идейните си братя“ сред революционните среди. В репортажа „Група патриоти се готви за въстание“, в който се разказва за създаването и дейността на Македонския комитет, в „Ню Йорк уърлд“ определя Ив. Радулов като „най-бележитата личност между патриотите“ и добавя, че той е „мълчалив и въздържан 28-годишен мъж“, преживял неща, „които причиняват бръчки по човешкото лице... Радулов е свидетел на Разложките

⁹³ Стореното от американския народ за поробените българи в морален и материален смисъл е голяма тема, която излиза извън рамките на настоящото изследване, чиято цел е да се изтъкне ролята на българските емигранти.

⁹⁴ К. Стефанов. В затвора (спомени). — Обзор, бр. 72 от 1 авг. 1936.

⁹⁵ ЦПА, ф. К. Попатанасов, необр., писмо от Декато (вероятно Кирил Пърличев) до Иван Радулов, 26 декември 1903 г.

96. К. П а н д е в. Документи за македоно-одринското националноосвободително движение от архива на Димитър Стефанов. — Исторически преглед, 1982, кн. б, 112-113, док. 15.

кланета на 27 септември (миналата година), когато турците изпосякоха и малтретираха над хиляда жени и деца⁹⁷.

Що се отнася до „Докторът“, за когото става дума в предходния документ, той най-вероятно е известният ни вече Георги Чакалов. Съществуват в други податки, че той е бил един от пълномощниците на ВМОРО⁹⁸. Доказателство за това е и избирането му в Изпълнителния съвет на Македонския комитет. Не е изключено обаче с подобни функции да е бил натоварен и втори доктор, а именно — Яколов. За него в „Ню Йорк Уърлд“ пише, че е „друг силен член на комитета“, който „се е борил в редовете на четите няколко години“⁹⁹.

Мисията на споменатите пълномощници се оказва доста кратковременна. Изглежда, че съобразявайки се с молбата на Радулов, Дим. Стефанов ускорява неговото завръщане в родината. През 1905 г. дейността на ВМОРО в Северна Америка постепенно замира. Известна активност проявяват сарафистите, които започват акция за събиране на средства за пострадалите от въстанието и за революционното дело. Из българските колонии обикалят техни емисари и разпространяват облигации с лика на Б. Сарафов¹⁰⁰.

В края на годината един от лидерите на българската църква в Америка — протойерей Васил Гошев, се обръща със запитване към Задграничното представителство на ВМОРО в София: има ли то свои хора в САЩ и дали им е възложило да събират пари за организацията. Д. Стефанов¹⁰¹ и П. Попарсов му

отговарят с официално писмо, в което се казва: „Задграничното представителство на Вътрешната македоно-одринска революционна организация Ви явява за знание, че никакви пълномощници то няма в този край за събиране на пари и че издаваните разписки с лика на Борис Сарафов са фалшиви. Събиране на пари с тези разписки не допускате по никой начин. Пратениците ни ще притежават специални пълномощни.“¹⁰²

По същото време и д-р Ст. Шумков, който продължава да се смята за законен представител на ВМОРО, се отказва официално от мандата си, без обаче да прекъсва своята родолюбива дейност¹⁰³. В организираното македоно-одринско движение настъпва известен вакуум, който ще бъде запълнен няколко години по-късно чрез създаването на дружество „Македония“ (преименувано на „Българо-македонско дружество“). Душа и сърце на новото дружество отново е неуморимият патриот д-р Ст. Шумков.

* * *

Организираното македоно-одринско движение сред българите в Северна Америка прави своите първи стъпки още в края на XIX в. - само няколко години след създаването на Върховния македонски комитет в София¹⁰¹. Времето на обикновените взаимоспомагателни задруги и чисто религиозните общности е минало. Появата на дружество „Левски“ е знаменателно събитие в живота на нашата емиграция, защото бележи нов, по-висок етап в нейното идейно и организационно укрепване. То си поставя вече политически, общобългарски националноосвободителни задачи.

Дейността на дружество „Левски“, насочена към освобождаването на Македония и Одринско и обединението им с Княжество България, може да се разглежда като продължение на българската национална революция от епохата на Възраждането.

⁹⁷ New York Times , 26 March 1904.

⁹⁸ К. П а н д е в, М. Вапцарова. Аферата „Мис Стоун“. Спомени, документи и материали. С, 1983, с. 282; Г. Т а м б у е в. Пос. съч. — Родолюбие, 1983, кн. 5, с. 54.

⁹⁹ New York World , 26 March 1904.

¹⁰⁰ ЦПА, ф. К. Попатанасов, необр., писмо на ЗП от 13 февруари 1906.

¹⁰¹ Вече в качеството си на официален член на Задграничното представителство на ВМОРО.

¹⁰² ЦПА, ф. К. Попатанасов, необр., цт. писмо.

¹⁰³ Г. Т а м б у е в. Пос. съч. — Родолюбие, 1983, кн. 5, с. 54.

¹⁰⁴ Създаден през 1895 г. начело с големия родолюбец Трайко Китанчев.

Тя не показва особени разлика от главните, характерни насоки, по които се развива македоно-одринското движение във всички земи, където живеят българи. Същевременно дружеството работи като неразривна част от организационната структура на Върховния македоно-одрински комитет, а по-късно на ВМОРО.

Наред с това в изявите на дружеството се забелязват редица своеобразия, чиято обусловеност трябва да се търси в сложната конкретноисторическа обстановка. От особено значение е голямата отдалеченост на емигрантските колонии от родината, както и между самите тях. Затормозяващ фактор е и развитата англоезична цивилизация с присъщите ѝ асимилационни способности. Върху обществената дейност на дружество „Левски“, както и на българо-американския комитет от 1904 г. оказва влияние и официалната политика на „изолационизъм“, която затруднява приобщаването на по-широки слоеве от американското общество към проблемите на страдащите българи. Не на последно място своето отрицателно въздействие върху напредъка на българщината оказват и чуждите денационализаторски пропаганди (главно – гръцка и сръбска). Ето защо, не е чудно, че първите македоно-одрински организации в Северна Америка са малочислени, със слабо развита инфраструктура, с ограничени възможности за материално и морално подпомагане на движението.

Все пак тези специфични характеристики не могат да омаловажат заслугите на споменатите две организации в борбата за осъществяване на българските национални идеали, да помрачат впечатлението от техния ентузиазъм и родолюбие. Първото македоно-одринско дружество в Северна Америка „Левски“ и особено Българо-американският македонски комитет дават съществен принос в запознаването на обществеността в САЩ и Канада с истината за българския характер на Македония и Одринско ; печелят симпатии и поддръжници за своята благородна кауза.

ПЕРВИЕ ШАГИ МАКЕДОНСКАГО ДВИЖЕНИЯ В АМЕРИКЕ

Георгий Генов

В статията се разкрива ролята на зарождащото се организирано македоно-одринско движение сред българската емиграция в Северна Америка. Използвайки богат архивен материал, не явяващ се до сие предмет на научни изследвания, а также малко известни или толькото что обнаруженные периодические издания, автор освещает общественно-политические идеи и действия общества имени Левского и так называемого „Македонского комитета“ - организации, полностью посвятивших свою деятельность идеалам национального освобождения Македония и области Эдирне (Одрин) и их объединения с Княжеством Болгарией.

Силой исторических фактов доказывается, что эти организации в значительной мере способствуют ознакомлению американской общественности с истиной о

болгарском характере упомянутых выше областей в с невыносимыми условиями жизни, навязанными им турецкой деспотической властью. Они сумели привлечь множество сторонников к своему благородному делу - факт, ставший очевидным в дни крупной болгарофильской акции после разгрома Илинденско-Преображенского восстания, охватившей широкие слои американского народа, взволновавшей даже президента, правительство и парламент.

Все это американские болгары, умело направляемые ВМОК и ВМОРО, достигли благодаря своему родолюбию, возведенному в ранг высшей добродетели. Вот почему их дела навсегда останутся источником нравственного урока для каждого, кто интересуется историей и, в первую очередь, для молодых поколений, вырастающих в этих дальних „уголках отечества“, как можно назвать колонии болгар по ту сторону океана.

FIRST STEPS OF THE MACEDONIAN MOVEMENT IN AMERICA

Georgi Genov , PhD

The paper examines the history of the growing organized Macedonian movement among the Bulgarian emigration in North America. The author uses rich material from American and Bulgarian archives , which so far has not been subject of scientific study, as well as little known or recently found periodicals, to elucidate the social and political ideas and activities of the society "Levski" and the so-called "Macedonian committee" — organizations which have totally devoted themselves to the ideals of national liberation of Macedonia and the Edirne region and their unification with the Bulgarian principality.

The weight of the historical facts is used to prove that these organizations have considerable contribution for the acquaintance of the American public with the truth about the Bulgarian character of the mentioned regions and the unbearable living conditions forced on the regions by the despotic Ottoman authority. These organizations succeed in gaining many supporters of their noble cause — a fact that becomes especially clear in the years of the great Bulgarophil campaign after the defeat of the uprising on St. Elijia's day, 1903, against the Ottoman domination in Macedonia, which included large circles of the American people, moved even the President, the Government and the Parliament.

The Bulgarians in America, skilfully lead by the IMC (Internal Macedonian Committee) and IMRO (Internal Macedonian Revolutionary Organization), achieve all that due to their patriotism elevated to a supreme virtue. That is why their deeds will always be a source of moral lessons for every man interested in the history of his people and most of all for the young generations who grow up in those remote "motherland recesses" as we may call the Bulgarian communities across the ocean.